

Milan Znoj, Jan Bíba a kol.: Machiavelli mezi republikanismem a demokracií

Praha. Filosofia 2011. 453 s.

Monografie *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií* je mimořádně zajímavým textem, který je výsledkem práce v rámci projektu *Centra globálních studií*, jenž snad bude pokračovat i v následujícím období. Editoři sborníku a jeho jednotliví autoři uvádějí do českého prostředí velmi specifický proud politického myšlení, který se zrodil na základě zásadní rehabilitace díla N. Machiavelliho a postupně vedl k vytvoření svébytné myšlenkové školy v rámci současné politické filosofie a politologie. Tuto školu charakterizuje především specifický způsob interpretace normativních a sociálněvědních otázek spravedlnosti a demokracie. Výsledný text pak velmi výrazným způsobem přispívá k rozvoji českého zkoumání dějin západního politického myšlení, stejně tak jako k dalšímu rozvoji české politické filosofie a politologie. Zdá se však, že editoři společně s jednotlivými autory si dokonce kladou ještě náročnější cíl, který však není formulován zcela explicitně: pravděpodobně se domnívají, že jejich zkoumání by mohlo výrazným způsobem přispět k pochopení různorodých „rozporů“, „paradoxů“ či „patologií“ současných západních liberálně demokratických společností, či dokonce k formulaci normativně zdůvodněných vodítek, jež by umožnila jejich překonání a jež by se současně mohla opírat o výsledky sociálněvědního výzkumu. Recenzovaná kniha je kolektivní monografií různorodých příspěvků, které se často tematicky překrývají. Jednotlivé příspěvky lze přesto rozdělit do tří základních částí. Jádrem knihy tvoří texty, jež jsou publikovány v prvních dvou částech.

První část tvoří příspěvky, které se zabývají především základními normativními východisky machiavelistického republikanismu jakožto svébytné teorie v rámci současných různorodých koncepcí „politické“ či „demokratické“ spravedlnosti. Do této první části patří v prvé řadě tři články: M. Znoj a J. Bíba, *Machiavelli v současné politické teorii a naše diskuse*; M. Znoj, *Republikanismus mezi negativním liberalismem a demokratickým populismem*; Q. Skinner, *Idea negativní svobody: machiavelovská a moderní perspektiva*. Autoři začínají podrobnou rekonstrukcí mnohooznačného a současně velmi různorodého a ambivalentního chápání Machiavelliho v dějinách západního politického myšlení. Jejich hlavním cílem je však zdůvodnit, proč vlastně dochází k současné rehabilitaci Machiavelliho nejen jako jedné z klíčových postav v kontextu dějin idejí, ale především jako autora, jenž originálním způsobem formuloval problémy, jež mají zásadní význam pro politickou filosofii a sociální vědy na počátku 21. století.

V tomto kontextu Machiavelli vystupuje jako jedna z klíčových postav, jež rozpracovávají přesvědčivou alternativu vůči převládající tradici liberálního myšlení, jež stálo na počátku zrodu moderní západní společnosti a převládá až do součas-

nosti. Liberalismus je samozřejmě pouhým souhrnným označením velmi složitého komplexu idejí, jež slouží k ospravedlnění moderní kapitalistické a liberálně demokratické společnosti. Normativním jádrem liberalismu, které bylo různorodým způsobem formulováno především v návaznosti na Locka či Hobbesa, je morálně zdůvodněná koncepce individuálních občanských práv a svobod, jež mají zaručit možnost naplnění vlastních individuálních zájmů. Svoboda je chápána čistě negativně jako právo usilovat o naplnění vlastního zájmu bez jakéhokoliv vnějšího vměšování. S tímto různorodým způsobem zdůvodňovaným morálním právem na osobní svobodu je současně spojeno smluvní pojetí politické společnosti, jež má být pouhým nástrojem uskutečňování osobních zájmů jednotlivých soukromých osob. Ve druhé polovině minulého století v návaznosti na Kanta a Milla vznikají různorodé koncepce „etického“ či „politického“ liberalismu, které v rámci tohoto společně sdíleného liberálního paradigmatu vytvářejí velkolepé teorie spravedlnosti, jež se pokoušejí ospravedlnit utopický projekt inkluzivní politické společnosti rovnoprávných občanů, jež by každému občanovi zajistila nejenom rovná občanská a politická práva, ale i rovná práva sociální a kulturní. Egalitární liberalismus byl součástí různorodým způsobem zdůvodňované společenské smlouvy, jež pravděpodobně převládala do konce minulého století.

Na počátku 21. století je zřejmé, že se tato smlouva rozpadá, spolu s tím se postupně oslabuje víra v legitimitu liberálně demokratických forem vládnutí, egalitární liberalismus ztrácí svou přesvědčivost jakožto realistická utopie západních liberálně demokratických společností a současně dochází k oživení různorodých libertariánských verzí klasického liberalismu. Na tomto pozadí se Machiavelli stává jednou z důležitých inspirací oživení zájmu o republikánské myšlení v kontextu současného západního myšlení, neboť republikanismus přichází s odlišným chápáním lidské svobody a politické společnosti, a tím i se svébytným pojetím vztahu spravedlnosti a demokracie. K tomuto oživení zájmu o Machiavelliho došlo v rámci tzv. cambridgeské školy, která vznikla v rámci historických studií politických idejí rané moderny a rehabilituje Machiavelliho jako jednu z klíčových postav intelektuální tradice západního republikánského myšlení, jež sahá od řecko-římského republikánského myšlení přes republikánské myšlení anglické a americké revoluce až k republikánskému myšlení 20. století. V současnosti pak republikanismus vystupuje jako alternativa vůči liberalismu, která má být současně jeho normativně zdůvodněnou kritikou.

Základní normativní východiska republikanismu a klíčové motivy kritiky liberalismu sofistikovaným způsobem osvětluje ve svém příspěvku Milan Znoj, který navazuje na diskuse z poloviny 90. let minulého století, jež dobře zná každý pozorný čtenář Filosofického časopisu. Podle této interpretace je republikanismus jednou z mnoha variant kritik liberalismu, které se nově objevily v poslední třetině minulého století, a navazuje na komunitaristickou kritiku liberalismu, jež se týkala omezeného liberálního pojetí čistě negativní svobody, „atomistických“ osob a instrumentální „procedurálně-právní“ politické společnosti. Republikanismus však tuto

komunitaristickou kritiku současně údajně překonává, neboť mu nejde o sociální podmínky pozitivní svobody osob, jež jsou „zakotveny“ ve společně sdíleném dobru politické společnosti, nýbrž o politické podmínky svobody osob, jež jsou zakotveny v politické společnosti díky tomu, že jsou aktéry společného politického života. Svoboda tak není redukována na liberální koncept nevměšování, neboť podmínkou osobní svobody je vzájemná politická součinnost. Osobní svobodu však současně nelze chápat jako pozitivní svobodu, neboť její smysl je v zásadě instrumentální. Politická součinnost je nástrojem ochrany osobní svobody před cizí svévolí. Proto také není hodnotná sama o sobě a stejně tak není chápána jako způsob naplňování dobrého života. Cílem takto chápaného machiavelistického republikanismu je vlastní vláda občanů (sebe-vláda) a absence nadvlády (nedominance), jež však současně předpokládá instrumentálně chápané občanské ctnosti. Občanům společně jde o ochranu jejich osobní svobody před politickou svévolí a jakoukoliv cizí mocí, proto také musí být schopni a ochotni starat se o věci veřejné, vstupovat do polemik o politických záležitostech, stejně tak jako se na politické moci podílet.

Na základě normativních východisek machiavelistického republikanismu vyrůstá složitý komplex otázek, jež se týkají charakteru a struktury politického režimu vládnutí, jenž by byl schopen zajistit onu vlastní vládu občanů, jimž jde společně o absenci nadvlády. Do druhé části lze proto zařadit texty, které tato východiska rozpracovávají a konkretizují na základě jejich historického výkladu či aktuální politologické aplikace v kontextu pokračujících diskusí, jež se týkají především legitimacy, či dokonce krize legitimacy liberálně demokratické formy vládnutí. Těmto záležitostem se podrobně věnují dva články J. Bíby (*Benátský mýtus liberální demokracie: Guicciardini a zrod demokratického elitismu a Machiavelliho populistický republikanismus a perversita demokracie*) a J. P. McCormicka (*Machiavelli proti republikanismu. O „guicciardiniovských momentech“ cambridgeské školy a Touha mladých grandíů utlačovat a obhajoba lidových republik*), jež jsou doplněny zajímavými texty E. Martínka, *Lež v politice a romantický republikanismus u Machiavelliho* a J. Laššuta, *Machiavelli a omezení konfliktu*.

Bíba a McCormick podrobně předvádějí Machiavelliho jeho výrazného účastníka historického dramatu, jenž se v první polovině 16. století odehrával v renesančních italských městských státech a jenž byl současně výrazným praktickým podnětem ohromujícího rozkvětu politického myšlení. Machiavelli je současně aktivním účastníkem florentské politiky, v níž spolu soupeří různorodé frakce elit a lidu o politickou moc a přitom nutně odlišným způsobem své jednání ospravedlňují a současně se odvolávají na dobově podmíněné, společně sdílené a současně různorodým způsobem interpretované představy o nejlepších možných režimech vládnutí: jednak na model římské republiky, na model benátské oligarchické republiky či na model athénské republiky. Otcové zakladatelé cambridgeské školy formulovali základní obrysy těchto sporů v rámci machiavelského republikanismu jako spor o svobodu a stabilitu politické společnosti, v níž proti sobě stojí přiroze-

né ambice elit ovládat a přirozená touha lidu nebyt ovládnán, přičemž obojí ambice jsou stejně tak nebezpečné pro svobodu i stabilitu politické společnosti. Machiavelli údajně zastával římský model řešení, kdy svoboda bez nadvlády a vlastní vláda občanů může být zajištěna jen režimem vládnutí, jenž by institucionalizoval rovnováhu moci těchto potenciálně destruktivních politických sil.

Bíba a McCormick tento výklad Machiavelliho různorodým způsobem zpochybňují a domnívají se, že může vést k jednostranné, či dokonce zavádějící interpretaci Machiavelliho, která negativně ovlivňuje současné interpretace republikánského myšlení. Z machiavelistického republikanismu se může stát jen jedna z verzí minimalistických a elitářských pojetí demokracie, v níž se vláda lidu omezuje na soutěž politických elit, z níž je lid fakticky vyloučen. Základem je nakonec představa, že svobodu lze obtížně sloučit se stabilitou politické společnosti, proto je také potřeba omezit možnosti lidové participace na politické moci. Místo toho oba autoři nabízejí revizionistickou interpretaci republikanismu, v níž Machiavelli vystupuje jako zastánce populistického republikanismu, v němž je klíčovým motivem samotný politický konflikt. Machiavelli je tak interpretován především jako jeden z předchůdců různorodých „agonálních“ teorií demokracie, i když u obou autorů se objevují i náznaky, které by poukazovaly k participaci, či dokonce deliberaci a k následné institucionalizaci politických konfliktů. Nejedná se však o systematická pojednání, proto také není jasné, jak by bylo možné tyto různorodé motivy sloučit v nějaké systematictější teorii liberálně demokratického režimu vládnutí.

Toto jádro knihy doplňují tři texty, které naznačují, jak by bylo možné tato normativní východiska machiavelistického republikanismu a jejich sociálněvědní souvislosti aplikovat na problémy, které se objevují na počátku 21. století v historickém kontextu globalizace. V teorii „mezinárodních vztahů“ byl Machiavelli tradičně interpretován jako jeden z významných „realistů“, který ospravedlňoval republikánský imperialismus, jenž organicky vyplýval z jeho dobově podmíněného chápání republikánské formy vládnutí. Imperialistická expanze byla vhodným nástrojem umožňujícím usměrnění, či dokonce usmíření protikladných zájmů elit a lidu, neboť mohla uspokojit ambice elit ovládat a usilovat o uznání a slávu, a tím mohla podpořit jejich zájem na zachování svobodné republiky, stejně tak jako mohla elity přesvědčit o tom, že lid se bude ochoten zapojit do výbojů republiky jen tehdy, když se bude podílet na vládě. Na počátku 21. století by se machiavelistický republikanismus mohl stát vhodným argumentem ospravedlňujícím hegemoniální či imperiální formy globálního vládnutí. To se však autorům knihy z nějakých důvodů nelíbí, proto také Machiavelliho interpretují především jako poněkud zastaralého autora, jenž zůstal v zajetí dobově podmíněného „vestfálského“ paradigmatu, který má nově zdůvodněný republikanismus překonat.

O. Slačálek ve svém textu *Světový stát proti republice? Dante, Machiavelli a Wendt* srovnává machiavelistický imperiální republikanismus se dvěma koncepty světového státu: první usiloval o sjednocení křesťanského lidstva v obnovené římské

ské říši národa německého, druhý usiluje o vytvoření světového státu na pozadí údajné hrozby možného zničení lidstva díky existenci zbraní hromadného ničení. Výsledkem jsou zajímavé komparace, jež se týkají odlišného pojetí času, sociálního konfliktu, náboženství, války a vymezení.

P. Barša si ve svém textu *Ztracený poklad amerického federalismu* klade ambicióznější cíle. Provádí rafinovanou metarekonstrukci několika významných autorů, jejímž cílem je ukázat, že je potřeba obnovit, oživit a prakticky realizovat jednu polozapomenutou tradici západního republikánského myšlení. Americký federalismus totiž s konečnou platností překonává „vestfálské“ paradigma machiavelistického imperialistického republikanismu, stejně tak jako různorodých verzí liberálního internacionalismu právě proto, že byl od počátku „postvestfálský“, „postnacionalistický“ a „postsuverenistický“. Z tohoto důvodu nám umožňuje jiným způsobem uvažovat o absenci nadvlády a vlastní vládě lidu v projektu federálně uspořádaného světového státu, který by byl schopen novým způsobem naplnit normativní přísliby republikanismu a současně pravděpodobně vyřešit přinejmenším klíčové normativní i faktické problémy globalizace.

J. D. Lewandowski ve svém článku *Globalizace a problém nadnárodních elit* tuto „americkocentrickou“ vizi kosmopolitní utopie globálně sjednoceného lidu poněkud problematizuje na základě zajímavé rekonstrukce několika vlivných sociologicko-politologických výkladů současné globalizace. Komplexní procesy globalizace jsou rozporné a současně paradoxní. Globalizace vytváří globální kapitalistickou třídu, jejíž členové se jakožto globalizovaní světoobčané úspěšně emancipují od onoho historicky vzniklého a naštěstí již zanikajícího haraburdí vestfálského světa. Současně však produkuje lid, který je novým způsobem zotročen právě oněmi zanikajícími pouty vestfálského světa, neboť je bezmocný vůči moci nově vznikající globální elity právě díky tomu, že globalizace rozkládá ona politická pouta, jež v zanikajícím vestfálském světě elity a lid kdysi spojovala v politické společnosti, a tím umožňovala usilovat o vlastní vládu občanů v podmínkách absence nadvlády. Z tohoto důvodu si také editoři sborníku ve své úvodní stati kladou – společně s Lewandowským – znepokojivou otázku, zda na této cestě ke globálně sjednocenému lidu nakonec nedojde k zániku již existujících liberálních demokracií, i když by se pravděpodobně jednalo jen o poněkud potouchlou či perverzní lest dějin.

Domnívám se, že právě tyto úvahy by mohly inspirovat další pokračování tohoto „kolektivního badatelského úsilí“ (s. 13 recenzované publikace), neboť je zjevné, že autoři mají dostatek schopností a znalostí na to, aby se v dalším díle pokusili o obšírnější rozpracování těchto znepokojivých otázek, jež jsou pravděpodobně nejdůležitějšími otázkami, s nimiž by se měla česká politická filosofie a sociální vědy na počátku 21. století vyrovnat. Nepochybuji o tom, že tento druhý díl by byl ještě zajímavější a podnětnější, než je recenzovaná kniha. Současně by pravděpodobně vyžadoval ještě systematičtější rozpracování vnitřních souvislostí mezi různorodými verzemi liberalismu, komunitarismu a republikanismu v kontextu současných

diskusí, jež se týkají otázek globální spravedlnosti, globálního konstitucionalismu a globálního vládnutí.

Josef Velek